

ՊՍՏՄՈՒԹԻՒՆ

Լա Հոկի ծովամարտը :

Պատերազմական բաղդի մէջ կան պարտութիւնք որ յաղթութեանց հաւասար դուռըութիւն և միանգամայն պարծանք կ'ազդեն պարտելոց սիրտը , որչափ որ թշնամեաց շատութիւնը , դիպուածը և ուրիշ մարդուս կամքէն կախ մունք չունեցած հանգամանքները յաղթող կ'ընեն միւս կողմը : Եւ յայտնի էր մեր դարուս մէջ Ազգերոյի պատերազմը : Եւանկի Վաղղիա նոյն դժբաղդ պատերազմական արկածից հանգիպեցաւ Լա Հոկ ըսուած հրուանգանին քով , որուն ծովային գեղեցիկ պատկերը հոս կը տեսնուի :

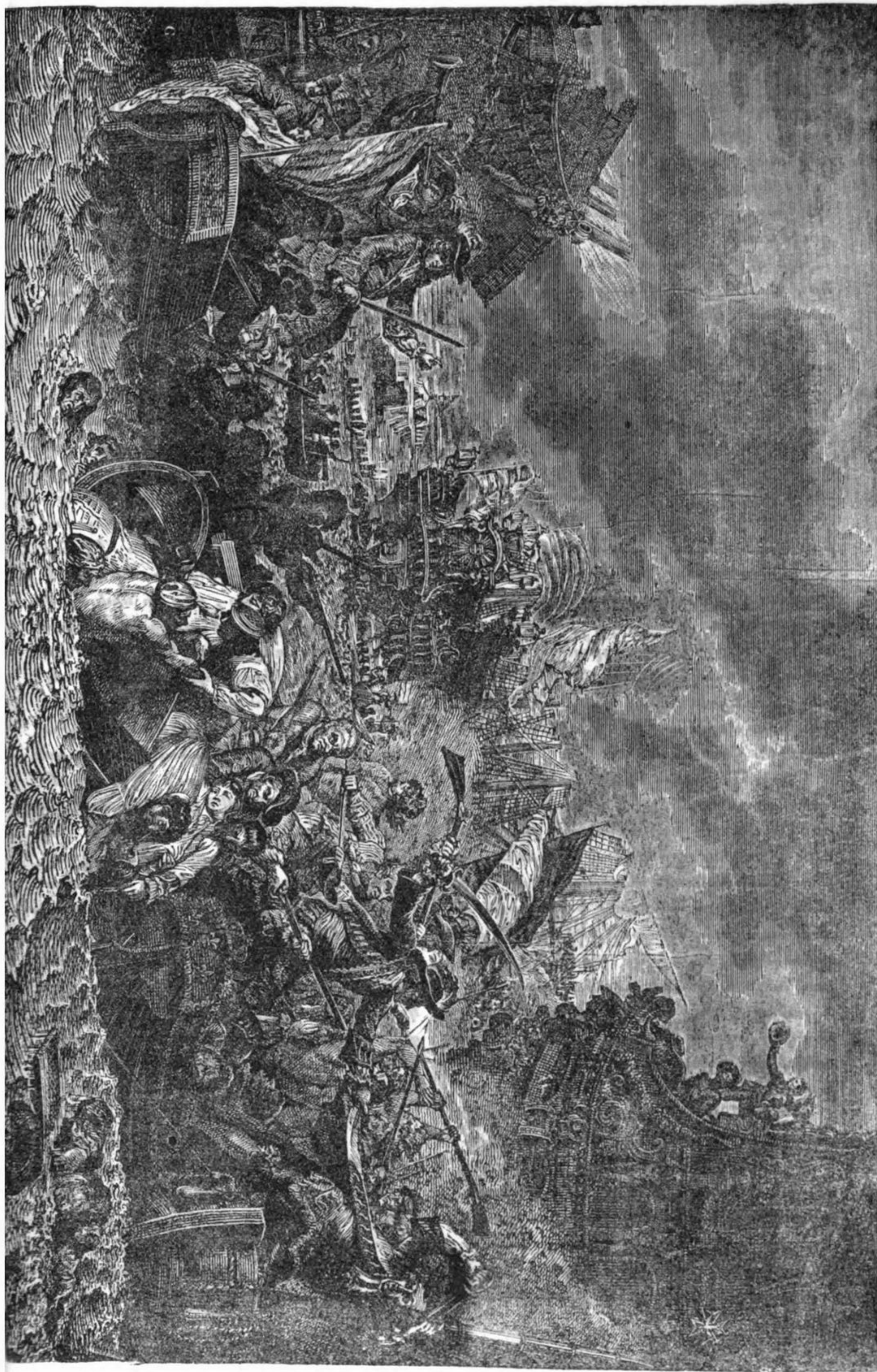
Վաղղիոյ Առգովիկոս ԺԴ թագաւորին զՅակոբ Բ Ենգղիոյ գահը հաստատելու ճիգը երկու կերպով կը մեկնուի . նախ ընտանեաց վրայ սաստիկ սէր ունենալուն , և երկրորդ , յաջող ելքը կրնար Վաղղիոյ իշխանութիւնը աւելցընել իր նախանձորդին վրայ : Ասանդի Յակոբ յաղթական փառք մտնելով ի Անտրա Առգովիկոսի զինուոց օգնութեամբ , իր Կարօլոս եղբորը պէս խոնարհ հպատակ և թերեւս պսակեալ թոշակաւու մը կ'ըլլար իր պաշտպանին և իշխանին : որուն բոլորովին գերի պէտք էր որ ըլլար , որովհետեւ անոր պարտական էր իր թագաւորական գահը նորէն բազմեւնէն ետեւ , նաեւ զինքը աթոռին վրայ հաստատուն պահողը ինքն իսկ Առգովիկոսն կրնար սեպուիլ : Հաւանական կ'երևնայ կարծելը որ բայ ի Առգովիկոսի ունեցած թշնամութենէն ընդդէմ Վալիէլմոս ԳԵ , առեղաւ գլխաւոր պատճառը այսպիսի հնարք մը բանեցընելու Ենգղիոյ իրաց վրայօք , և մտածեց դիւրին կերպով զՅակոբ Բ նորէն հաստատել Ենգղիոյ աթոռը :

Յակոբ Բ հալածական փախչելով 1688ին յեղափոխութեան ժամանակ որ Ենգղիոյ համար փառաւոր չէր , բայց օգտակար , հանդերձ դշտայիւ և որ

դուլքը եկաւ ապաւինեցաւ Վաղղիա , ուր որ խիստ ազնուական և առատաձեւն հիւրասիրութիւն գտաւ : Առգովիկոս դշտային դիմաւորելու ատեն ըսաւ . “ Տխուր ծառայութիւն մըն է զոր կ'ընեմ քեզի , բայց յուսամ որ շուտ կը փոխուի ասիկայ մեծ և երջանիկ ծառայութեան մը ” : Եւ ըրած ընդունելութիւնը որչափ ալ մեծածախ էր՝ բան մը չերեցաւ , Յակոբ Բին համար ըրած պատրաստութեան քով առաջին արշաւանքովը յԱռլանտա : 13 մեծակառոյց նաւով նաւատորմիդ մը , ուր ամէն տեսակ զէնք և հրազէնք և պատերազմական գործի զետեղեց , Պըրէսթի նաւակայից մէջ կը սպասէր աս իշխանին : Առգովիկոս Ան-Դէրմէն գնաց (մայիս 1689) հրաժարական ողջոյնը տալու . հոն իբրեւ վերջին ընծայ իր զրահը տուաւ , և համբուրելով ըսաւ անոր . “ Իմ լաւագոյն փափաքս քեզի համար աս է որ մէյնըն ալ մեկզմէկ չտեսնենք ” : Եւ պատերազմիս ժամանակ ուրիշ երեք նաւատորմիդ ալ հանեցին , և մեծ փառաց հասուցին Վաղղիոյ նաւական զօրութիւնը : Անչի նաւահանգիստը լեցուեցաւ զաղղիական յաղթող նաւօք . Վալիէլմոս , Շաթօ-Արնէօ և տ'Աթրէ իրենց արիութիւնն ու ճարտարութիւնը թափեցին Ենգղիացւոց և Հոլանտացւոց վրայ , որ բոլորովին ընկճեցան , և Առգովիկոս քիչ մը ատեն իշխող էր ծովու :

Յակոբ Բ բանի չկրցաւ բերել Վաղղիայէն առած օգնութիւնները . Ապոյնի պարտութեամբ , ուր յաղթող հանգիսացաւ Վալիէլմոս Գ , բոլորովին լքաւ (1690) : Աւստի գարձաւ իռլանտայէն Վաղղիա , և թողուց իր հաւաքակորդը որ նորանոր յաղթութիւնք իր գահը հաստատէ : Արիշ ունեցած քաղաքները՝ բոլորն ալ հետզհետէ Ենգղիոյ թագաւորին ձեռքն անցան , որոնց մէջ էր նաեւ Իմփրիք :

Օարմանալին ան է որ Առգովիկոս ԺԴ թէպէտ և այսպիսի դժբաղդութեանց մէջ ինկած , և նաեւ ան ատեն ծանր պատերազմի ձեռք զարկեր էր

ընդդէմ բոլոր Լւերոպայ, բայց ուզեց նոր փորձ մըն ալ փորձել։ Յակոբ Բ^ն բաղդը փոխելու համար, վստահանալով անոր թելադրութեանցը և խրախուսանաց վրայ, և թէ պիտի կարենան 20 հազար հոգևով ցամաք ելլել յաջողութեամբ (1692)։ Երպուրի և Հոկի մէջ հաւաքուեցան զօրաց բանակը, և 300 նաւ զինուց և հրազինուց պատրաստ կեցան միատեղ Սանչի ծով եզերքները։ Եւս բանակիս հրամանատարութիւնը Պելըֆոնտ սպարապետին յանձնուեցաւ, Յակոբ թագաւորին ձեռքին տակ։ Եւս միջոցին երկու նաւատորմիդ կը պատրաստուէր զօրքը Լնգղիա հանելու մտքով։ մէկը Պրէսթի նաւակայքը ընդ հրամանատարութե փոխանակի ծովակալին Վուրվիլեայ, իսկ մէկալը Վուլոն տ'Լադրէ կոմսին հրամանատարութեամբը։ Վաթաղդաբար աս վերջինս Նիպրալդարի նեղուցը անցնելու ժամանակ յանկարծակի սոսկալի մրկի մը հանդիպելով, նաւին երկուքը ծովեզերքը ինկան, իսկ մէկալն ոնք ցրուեցան, որով վերջապէս չկըրցաւ ըստ ժամանակին Պրէսթի նաւատորմին հետ միանալ։

Բայց Վաղղիոյ նաւահանգիստները երեցած շարժմունքը, և ծովեզերքները կազմուած բանակներուն պատճառաւ Լնգղիոյ արքունեաց մէջ մեծ շփոթութիւն ինկաւ։ ուստի շուտ մը հրաման տրուեցաւ Սըսսէլ ծովակալին որ մեծ արագութեամբ մը ծով ելլէ։ Եւս զօրութիւնքը ժողվեց, որոնց հետ միացաւ նաև Նոլանտացւոց նաւատորմիդը, և յաջող հովով դէպ 'ի Վաղղիա նաւարկեց, որուն ձեռքին տակը կային 99 պատերազմական նաւ, բաց 'ի Քրէկալ ըսուածներէն և հրձիգ նաւերէն։

Եւս քամին հակառակ էր Վուրվիլի, որով մնաց Պրէսթի նաւակայքը։ Եւս ծովակալիս Ժ. Բիմանալով որ Լնգղիա ցիք ճամբայ ելեր են, հրամայեց անոր որ անմիջապէս դիմացնին պատերազմի ելլէ թէ տկար և թէ զօրաւոր տեսնելու որ ըլլայ դիմացինը։ Յակոբ Բ. յոյս կուտար որ Լնգղիացւոց նաւատորմին

մէջ կրնայ դասալիքութիւն ալ հանդիպիլ։ Եւս հրահանգաց հետ Վաղղիոյ թագաւորէն ալ ինքնագիր քաջալերական թուղթ մը եկեր էր։ Վուրվիլ ելաւ Պրէսթէն, և հասաւ Հոկին խորունկ ծով եղած տեղը 44 նաւով, որ թշնամեացմէ շատ նուազ էր։ Վուրվիլ թագաւորին ցրցուց իր նաւերուն նուազութիւնը, և Յակոբ Բ^ն ակնկալութեանցը վրայ իր ունեցած անվստահութիւնը, որով շատ անգամ խաբուեր էր։ Բայց ալ ամէն բան անօգուտ էր, երբոր վերջի վայրկենին թագաւորը աղէկ տեղեկանալով հրաման խրկեց իրեն որ պատերազմը յապաղեցնէ, շատ ուշ էր, և աս լուրը բերող տասը պզտիկ նաւերուն մէկն ալ Վուրվիլին հասաւ։

1692^ն մայիսի 29^ն երկու նաւատորմիդները դիմացէ դիմաց ելան։ Վուրվիլ դիւրաւ կրնար անհաւասար պատերազմէ մը խոյս տալ, ուր որ նաև հոգն ալ իրեն դէմ կը փչէր։ բայց իրեն եկած հրամանները բացարձակ էին, և աս դժուարութիւնքը խորհրդի հանելէն ետև, զամէնքը իրենց տեղը խրկեց որ թշնամեաց դէմ վազեն։ Եւս ծովակալը թագաւորական Արեգալի արտայայտ ըսուած 106 թնդանօթով նաւուն մէջ պատերազմական խմբին մէջ էր։ Վաշնակցաց նաւատորմիդը իր առագաստները վար առաւ կեցաւ, որպէս զի հասնին Վաղղիացիք։ Երբոր հրացան մը հասնելու չափ մօտեցան, առաւօտեան 10^ն անլուր պատերազմ մը սկսաւ երկու կողմէն։ Վաղղիացւոց ամէն մէկ նաւը թշնամեաց երկուքին՝ երբեմն իրեքին հետ կը կռուէր։ Սարսափելի էր Լնգղիացւոց ցուցրցած կատաղութիւնը ծովակալին նաւուն վրայ։ բայց ինքը այնպէս ճարտարութեամբ նետեց թնդանօթները որ երկու անգամ թշնամեաց երեք նաւը, ամէն մէկը 100ական թնդանօթով, ետ ետ մղուեցան, որոնցմէ մէկը այրելով ծովը ընկղմեց, միւսն ալ երկինք հանեց։ Վուրվիլի դիրքը այնչափ դժուարին էր, որ վերջապէս նաւուց երրորդ բաժինը չկրնալով իր տեղն առնուլ, Լնգղիացիք գրաւեցին, որպէս զի

երկու կրակին մէջ պաշարեն : Նոյա-
կային օգնութիւն եկան ուրիշ շատ նա-
ւեր ալ, և պատերազմը վերջի աստի-
ճան կատաղութեան հասաւ : Վուրվիլի
տեղակալքը և նաւային գնդապետները
իրենց արիութեան և հանձարոյն հա-
մեմատ օգնեցին անոր : Վիչ մը ատեն
թանձր մնաւախուղի պատճառաւ պա-
տերազմը դադրելով, լուսնի լուսով նո-
րէն կատաղաբար սկսան երկու կող-
մէն պատերազմը : Նշաւոր անընդհատ
թնդանօթածիգ գնտակներու մէջէն,
Վուրվիլի երկու նաւերը ազատեցան
թշնամեաց հինգ հրաձիգ նաւերուն
ձեռքէն որ ետեւէ ետեւ վրանին կը յար-
ձրկէին : Նսպիսի աննկուն դիմակա-
լութենէ յոգնելով Ննգղիացիք գնացին
բուն իրենց նաւատորմին հետ միա-
ցան, և ուղեցին Վաղղիացւոց նաւե-
րուն մէջէն յանդգնութեամբ անցնիլ
երթալ. բայց աս յանդգնութիւնը ծան-
րագնի եղաւ իրենց. վասն զի թշնա-
մեաց նաւերը ծովեզերքին մօտենալ-
նուն պէս՝ Վաղղիացիք մաղ դարձուցին
զանոնք իրենց թնդանօթներովը. որով
պատերազմն ալ գիշերուան 10^{ին} դա-
դրեցաւ : Օրաց կորուստը գրեթէ
երկու կողմէն ալ հաւասար եղաւ, և
դաշնակցաց նաւերն ալ Վաղղիացւոց
նաւատորմին պէս անպիտանացան :

Վուրվիլի ուրիշ բան չէր մնար բայց
նահանջել իր նաւատորմիդը, և աս յի-
շատակաց արժանի պատերազմին անու-
նը իր փառացը կը հաւասարէր : Նն-
գղիոյ ծովակալը Վաղղիացւոց 13 նաւը
այրեց Շէրպուրի և Հոկի անպատըս-
պար նաւակայից մէջ, վեց հատ ալ ա-
նոր փոխանորդ ծովակալը այլ և այլ
կողմերը :

Մեկօրոք է զուրցելը թէ Վուրվիլի
համբաւն ամենեւին չպակսեցաւ այս-
պիսի պարտութեամբ մը որուն պատ-
ճառը միայն թշնամեաց կրկնապատիկ
բազմութիւնը և պատրաստութիւնն
էր : Արբոր լսեց լուրովիկոս ԺԴ դըժ-
բաղդ պատերազմին լուրը, առջի խօս-
քը աս եղաւ. « Վուրվիլ ապրեցաւ ար-
դեօք : Վաւ կրնանք գտնել. բայց իրեն

պէս ծովակալ մը դիւրաւ չգտնուիր » :
Յաջորդ տարին Վաղղիոյ Սարաջախտ
եղաւ Վուրվիլ. և թէպէտ արդար վար-
ձատրութիւն մըն էր ասիկայ, բայց
Վուրվիլ կարգէ դուրս չափաւորութե-
մը գրեթէ ամբոցաւ այսպիսի պատիւ
ընդունելուն վրայ : Հոկի պատերազմէն
վերջը ինքն իսկ Ննգղիոյ ծովակալը
թուղթ մը գրեւ էր ուրախակցելով ի-
րեն արիասիրտ քաջութեանը որ այն-
պիսի անհաւասար զօրութեամբ եղած
պատերազմի մը մէջ ցրցուցեր էր, և
այնչափ քաջութեամբ անհամեմատ կը-
ռուոյ մը դիմացեր էր : Հոկի պատե-
րազմէն տարի մը ետքը 1693^{ին} յունիսի
մէջ նոյն թշնամեաց վրայ Սէն-Սէն-
սան ըսուած հրուանդանին խորունկը՝
փառաւոր յաղթութիւն մը կանգնեց
Վուրվիլ, որով առջի պարտութիւնը
մոռցնել տուաւ :

Լուրովիկոս ԺԶին վարքն ու մահը ¹ :

Հոկտեմբերի 7^{ին} իրիկուան ժամը
6^{ին} խորհրդարանի խուցը կանչուեցայ,
ուր որ 20^ն չափ քաղաքական պաշտօ-
նեաներ կային. ասոնց նախագահ նըս-
տած էր Սանիւէլ, որն որ աննշան
պաշտօնէ մը բարձրանալով, ազգային
ժողովքին անդամ եղած էր : Օրինքը
տեսնելով զարմանքէս յանկարծակիի
գալով խռովեցայ. հրամայեցին որ մէ-
կէն նոյն իրիկունը թագաւորին ունե-
ցած պատուանշանները քովէն առնում
ինչպէս սրբոյն լուրովիկոսինը, և ոս-
կեգեղման ² պատուանշանը : Իսկ Հո-
գւոյն սրբոյ նշանը արդէն թագաւորը
չէր դնէր, վասն զի առջի ազգային ժո-
ղովքը անոր գործածութիւնը խափա-
նէր էր : Աս իրենց ըսի որ չեմ կրնար
աս բանս ընել, և ինծի չիյնար խորհրդ-
դարանին հրովարտակը թագաւորին ի-
մացընել : Նս պատասխանս տուի, որ-
պէս զի ժամանակ վաստըկիմ ու թա-

¹ Տես. Հո. ԺԳ, երես 329. Հո. ԺԴ, եր.
170, 240, 320, 368. ԺԵ, 7, 46, 123, 156 :

² Իս. Toson d'oro.